

ERZA-MORDVIN SZÖVEGMUTATVÁNY A BASKÍRIAI ANDREEVKÁBÓL

MOLNÁR JUDIT – TÓTH SZILÁRD

1. A gyűjtés körülményei

Az alábbiakban erza-mordvin szövegkiadásunk első részét tesszük közzé.

Az alábbi szöveget 1993 nyarán Tóth Szilárd gyűjtötte az erza-mordvinok lakta Andreevka nevű faluban az 1929-ben született Elizaveta Viktorovna Jurtovatól. Andreevka az Oroszországi Föderáció részét képező Baskír Köztársaság (Respublika Baškortostan) Karmaskaly járásában (Karmaskalinskij rajon) található, egy vízmosság választja el a vele majdnem teljesen összenőtt, csuvasok lakta Il'terjakovo nevű falutól. Postahivatala csak Il'terjakovónak van, közigazgatásilag mindkét település a Šajmuratovói (baskírul: Šajmorat) Községi Tanácshoz tartozik. Andreevkából rövid autóúttal megközelíthető a köztársaság elsősorban orosz nyelvű fővárosa, Ufa.

A gyűjtés idejében mordvinoktatás helyben vagy a közelben nem volt, de az erzak közül néhányan előfizettek és olvastak a távoli Mordvin Köztársaságban (Respublika Mordovija) megjelenő erza nyelvű kiadványokat (például a S'atko című irodalmi folyóiratot).

2. Szövegközlés

1. eraš't-aššt' at'at-babat kavoñest. 2. ul'ñes' sint d'evkiñest. 3. babaš kuloš, at'aš urvaks. 4. sajš l'ija ava. 5. l'ija avañt'e t'e d'evkiñes ež večkevt', ež karma večkamende. 6. i at'ant'e meři: „jomavtik d'evkiñet', karman martot eřamo, a jomavsak, a karman eřamo.” 7. mešt'ejneme at'añt'e? 8. d'evkiñes *kak žal'*, še uš avol' d'evkiñe ul'ñes, a uže pokš, *možna skazat' d'evuška* ul'ñes. 9. jomavtãmondojak žal', babaškak tuji. 10. žalka. 11. ozavtize d'evkiñet' i uskize čopuda viřc: 12. uskize čopuda viřc i meři t'eñende: „ton t'ese ašt'ek a mon moľan, peŋk karman keřamo.” 13. a son šulmas šočkoñt'e žer'de. 14. i soñš tuš kudov. 15. varmaš puvı, žer'deñt' kodak čarakavsi, žer'deš šočkoñt'e stukad'ñevi, a d'evkiñes dumi, t'eťazo peŋk keři. 16. son kunsoli, meři: „ono, koso t'eťam peŋk keři?” 17. apjat' že varmaš vačkod'si, apjat' meři *eta d'evuška*: „vana koso t'eťam peŋk keři”. 18. ašt'eš, ašt'eš, čopulgad's čize, i vot, saš soñende jaga baba. 19. saš jaga baba i sajiže ešt'ende, ešende kudiñes. 20. sajiže ešende kudiñes, i „karmat – meři – moň geđse eřamo, karmat moñe robutamo.” 21. i son targaš t'eñende pondo bišort, bišort pondo. 22. i vot ñej meři: „valskes ton t'e pondo bišoroñt' veše keřkšñik, t'e pondo bišoroñt'. 23. ješl'i a keřkšñesak, to mon toñ sev'dan.” 24. nu vot, jaga baba tuš kov-bud'in ešende t'evende meľga, t'e d'evkiñes raŋgi: „pondo bišor, koda mon ñeň valskes keřkšñasiñ?” 25. i druk, kijaksoñt' ul'ñes vařiñe, vařavañt' l'isš čombolkske. 26.

čombolkske, t'ė meže čombolkskeš, mon azdan. 27. l'íš čombolkske: „mejs avarďat?” 28. „vot jaga baba moňe makšš íš'amo robuta.” 29. „il'a gořuva, veše ul'i.” 30. t'ė čombolkskeš veše kerksňiňže pondo ergeňt'. 31. valske jaga baba saš, veše gatovojt', d'evkiňeš živste kadovš ežže sevt'. 32. mejl'e omboće čínt' pondo erge t'ėňende kad's. 33. i opjat' meš' ěe pondo ergeňt' veše lovnomast, veše kerksňemast *na busi*. 34. ješl'i ton a t'ėjsak t'ė robutaňt', san, toň mon sevd'an. 35. opjat' *značca*¹ d'evkiňeš ranđi, azdi² koda pradžamondo t'ė robutaňt'. 36. l'íš kaškasto čombolkske, pomogaš t'ėňende. 37. robutaňt' pradž. 38. omboće čínt', kolmoće čínt' jaga baba pondo kumbra t'ėňende kad's. 39. i opjat' karmavtize: „ješl'i ton *do utra ti ěe šd'elaješ* t'ė robutaňt', a t'ėjsak t'ė robutaňt', mon toň sevd'an. 40. pečkaňt' ušša, i pid'it'aň pečkaso.” 41. kolmoće čínt' xot' robutaňt' veše pradž, *všo ravno* jaga baba *zaxat'ela* sonde pid'imende. 42. pečkaňt' uštize, psiste kal'izet', ugul'ijat'ňeň nardiňze' i mefi d'evkiňeňt'e: „davaj, psi kojmeňt' langš ozak, mon toň pečkaňt'e jortan”. 43. a d'evkiňeš mefi: „a koda ěej ozama? 44. mon a maštan. 45. daj – mefi – ton ěevt'ik.” 46. jaga baba ozaš psi kojmeňt' langš, d'evkiňeš pečkas jortize jaga babaňt', čombolkske l'íš i t'ėňende pomogaš i zaslonkaňt' pekstiž, jaga baba tozo pal'ć, a siň čombolkske marto kudov orgod'št'. 47. čombolkske ěevt'ize kiňt' d'evkiňeňt'e, kudov zašt'³, t'et'azo ěejiže d'evkiňeňt' živste, i babaňt' kudosto paňizeť.⁴

3. Fordítás

1. Élt-éldéglét egy öregember és egy öregasszony (házaspár) kettesben. 2. Volt nekik egy kislányuk. 3. Az öregasszony meghalt, az öregember megnősült. 4. Elvett egy másik asszonyt. 5. A másik asszonymak ez a kislány nem tetszett, nem szerette őt. 6. És azt mondja az öregnek: „Veszejtsd el a kislányodat, (akkor) veled fogok élni, (ha) nem veszejted el, nem fogok (veled) élni.” 7. Mit tegyen az öreg? 8. Sajnálja a kislányt, az már nem (is) kislány volt, hanem már nagy, lehet mondani, hogy nagylány volt. 9. Elveszejteti is sajnálja, az asszony is elmegy. 10. Kár. 11. Felültette a kislányt és elvitte egy sötét erdőbe. 12. Elvitte egy sötét erdőbe, és azt mondja neki: „Te maradj itt, én pedig megyek, fát fogok vágni”. 13. Fölkötött a szálfára egy pizskafát. 14. És ő maga hazament. 15. A szél fúj, a pizskafát ahogy megmozdítja, a pizskafa a szálfának ütődik, a kislány pedig azt gondolja, az apja fát vág. 16. Hallgat(ja) és azt mondja: „No, hol vágja apám a fát?” 17. Megint kopog a szél, megint mondja ez a lány: „Lám, hol vágja a fát apám.” 18. Állt, állt, besötétedett, és íme, odajött hozzá a boszorkány. 19. Jött a boszorkány, és elvitte magához, a saját házikójába. 20. Elvitte a saját házikójába, és „(Itt) fogsz – mondja – nálam élni, nekem fogsz dolgozni.” 21. És elövelt neki egy pud (apró) üveggyöngyöt, üveggyöngyöt egy puddal. 22. És ím mondja neki: „Reggelre/holnapra ezt a pud üveggyöngyöt mind fűzd föl, ezt a pud üveggyöngyöt. 23.

¹značitsja

²a sodi

³sašt'

⁴paňizeť

Ha nem füzöd fel, akkor én téged megeszlek.” 24. Nohát a boszorkány elment valahová a saját dolgára, ez a kislány meg kiabál (sír): „Egy pud üveggyöngy! Hogyan füzöm fel én ezeket holnapig?” 25. És hirtelen, a padlóban volt egy kis lyuk, a lyukon kijött egy menyétke. 26. Menyétke, mi az a menyétke, én nem tudom. 27. Kijött egy menyétke: „Mit sírsz?” 28. „Lám a boszorkány ilyen munkát adott nekem.” 29. „Ne keseregi, minden van (minden rendben).” 30. Ez a menyétke mind felfűzte a pud gyöngyöt. 31. Másnap jött a boszorkány, minden kész, a kislány életben maradt, nem ette meg. 32. Aztán másnap egy pud gyöngyöt hagyott neki. 33. És megint megparancsolta neki, a pud gyöngyöt mind számolja meg, mind fűzze fel. 34. „Ha nem csinálod meg ezt a munkát, jövök, megeszlek.” 35. Megint im sír ez a kislány, nem tudja, hogyan végezze el ezt a munkát 36. Kijött a padló alatti részből a menyétke, segített neki. 37. A munkát befejezték (elvégezték). 38. Második nap, harmadik nap a boszorkány egy pud kaurikagylót hagyott neki. 39. És megint megparancsolta: „Ha reggelig nem csinálod meg ezt a munkát, nem végzed el ezt a munkát, megeszlek. 40. Befűtöm a kályhát, és megfőzlek a kályhában.” 41. Harmadnap, bár az egész munkát elvégezték, mégis meg akarta főzni a boszorkány. 42. Befűtötte a kályhát, jó forróra fűtötte, a zsarátnokot kitorölte és mondja a kislánynak: „Nosza, ülj a forró sütőlapátra, bedoblak a kályhába.” 43. A kislány pedig mondja: „Hogyan üljek oda? 44. Nem tudom (hogyan kell odaülni, nem tudok odaülni). 45. Nosza – mondja –, mutasd meg.” 46. A boszorkány ráült a lapátra, a kislány bedobta a boszorkányt a kályhába, a menyétke előjött és segített neki, az ajtót rácsukták, a boszorkány ott elégett, ők hazafutottak. 47. A menyétke megmutatta az utat a kislánynak, hazaértek, az apja meglátta a kislányt élve, és az asszonyt elzavarta a háztól.

4. A transzkripció kérdései

A nyelvi feldolgozást Molnár Judit végezte, a munkában Raisza Sirmankina volt segítségünkre. A szöveget a mordvinisztikában általánosan elfogadott egyszerűsített fonetikus transzkripcióval jegyeztük le.

Az erza nyelvű szövegbe – néhol oroszul ragozott – orosz szavak, kifejezések vegyülnek. Természetesen nehéz a határt meghúzni a között, hogy mikor tér át az adatközlő az oroszra, illetve hogy mikor használ „csak” orosz jövevényszavakat. Az orosz nyelvű részleteket kurzívvval jelöltük, a jövevényszavakat azonban nem.

5. Általános kérdések

A mordvin nyelvjárásoknak fontos jellemzője, hogy nincsenek területileg szigorúan behatárolva, nem egy tömbben helyezkednek el. Ennek oka a mordvinság nagy területen való szétszóródottságában és a migrációban keresendő. Gyakori jelenség az, hogy egy adott terület lakói különböző nyelvjárási csoportokat képviselnek (Cygankin 1979: 4-5).

Új helyekre települve a beszélők gyakran megőrzik eredeti nyelvjárásuk archaiskus vonásait, s ezeket új, helyi elemekkel gazdagítják. Sok a kevert – erza-moksa, erza-orosz, erza-tatár, erza-csuvas, erza-baskír stb. – falu, s a másik nyelv is igen erős hatást

fejt ki a mordvin ajkúak nyelvjárásának alakulására. A perifériákon beszélt nyelvjárások – az általunk vizsgált is ilyen – nincsenek kapcsolatban az irodalmi nyelvvel, és az erős idegen nyelvi hatás következményeképpen használati körük gyakran igen leszűkül. A fentiek miatt az erza nyelvterület bonyolult képet mutat, nincsenek tiszta nyelvjárás-típusok (Cygankin 1979: 6-7).

Az általunk feldolgozott szöveg hangtani és morfológiai szempontból a szintén Baskíriában beszélt és a keleti⁵ típusok közé sorolt fjodorovkai nyelvjáráshoz áll legközelebb (leírása: Biuškin: 1968). Nem tartjuk kizártnak, hogy a kérdéses nyelvjárás a fjodorovkainak egyik változata, bár attól néhány vonásában eltér.

A szüzsének nyelvjárássterületenként különböző változatai élnek. (Pl.: Evsev'ev 1964: 180)

6. Hangrendszer

A magánhangzórendszer a következő hangokat tartalmazza: *u, o, a, i, e*. Az *e* igen zárt, artikulációja hangsúlytalan szótagban az *i*-éhez közelít, többtagú szavakban nem első szótagi helyzetben redukálódásra hajlamos, pl. *večkəmənde* ~ irod. *večkəmənze*. Időnként ki is eshet: *éraš't'-aš't'* ~ irod. *éraš't'-aš't'éšt'*, az irodalmi nyelvi *e*-nek helyenként szövegünkben *i* megfelelőése van: *pid'it'an* ~ irod. *pid'e't'an*. Az *o* artikulációja többtagú szavak második, harmadik szótagjában időnként szintén laza, például a *jomavtəmondok* szóban, ahol a harmadik szótagi *o* redukálódott. Ez is gyakran válhat *u*-vá (*robotənt'*, *čopolgad's* ~ irod. *robotənt'*, *čopolgad's*).

A gyors beszéd és a hangsúlyviszonyok eltolódása okozza három esetben a magánhangzó kiesését: *azdan*, *azdi* ~ irod. *a sodan*, *a sodi*; *ežze* ~ irod. *ežiže*. Ez a jelenség a legtöbb nyelvjárásban előfordul.

A mássalhangzórendszer ugyanazokat a hangokat tartalmazza, amelyeket az irodalmi nyelv. Egy szó esetében figyelhető meg az irodalmi nyelvi *č* helyén *š* megfelelőis: *šočkənt'e* ~ irod. *čočkənt'én*.

7. Morfológia

Szövegünkben a következő érdekes jelenségek figyelhetők meg:

– az illativusrag és a múlt idejű indet. Vx3Sg affrikálódása likvida után: *viřc* ~ irod. *viřs*; *pal'č* ~ irod. *pal's*

– a detDatSg ragja *-n't'e* alakú: *avənt'e* ~ irod. *avənt'én*; *at'ant'e* ~ irod. *at'ant'én*; *šočkənt'e* ~ irod. *čočkənt'én* stb.

– az indetDat ragja *-n'e* alakú: *moňe* ~ irod. *moňén*

– a Px3Sg (több tárgy, ill. függő eset) ragja *-ndol-nde*: *večkəmənde* ~ irod. *večkəmənze*; *ešənde* ~ irod. *ešənze*; *jomavtəmondok* ~ irod. *jomavtomonzojk* stb.

⁵A „keleti” terminus földrajzi alapú megjelölés, a Volgán túli, Kujbyšev (Samara), Orenburg környékén, valamint a Tatár és a Baskír Köztársaságban beszélt erza nyelvjárások közös, nem nyelvi szempontú elnevezése (Keresztes 1990: 17).

– a tárgyias igeragozás is szolgál néhány érdekességgel: mássalhangzóval bővült alakokkal, vagy a rag utolsó mássalhangzójának palatalizációjával: *pańízet'* ~ irod. *pańíze*, *pid'it'ań* ~ irod. *pid'et'an*; a tárgyias ragozás Sg1 alany, Sg2 tárgy ragjának *t/t'* eleme részlegesen hasonul a többeli zöngés mássalhangzóhoz (ez esetünkben a *v*): *sevd'an* ~ irod. *sevt'an*.

Meglepő maga az a tény is, hogy az adatközlő a határozott tárgyias szerkezetekben mindig tárgyias személyragos igealakokat használt, a „kényelmesebb” megoldást (alanyi ragozás + genitívuszi alaptagú *ejse / ejse* + Px szerkezetet) sohasem.

8. Lexika

Az adatközlő örvendetesen kevés orosz szót használ rendszeresen, bár mind-egyiknek van megfelelője az irodalmi erzában, pl. *d'evkińe* ~ irod. *t'ejt'érńe*, *t'ejt'érka*; *d'evuška* ~ irod. *t'ejt'er'*; *robotams* ~ irod. *važod'ems*; *robuta* ~ irod. *t'ev*; *pomogams* ~ irod. *l'ezdams*; *xol'et'* ~ irod. *bažams*; *apjat'* ~ irod. *tago*; *vot* ~ irod. *vana*. Az ezeken kívül előforduló orosz szavak egy részének nincs erza megfelelője (néhány közülük töltelékészó, pl. *značca*), más részük használatát nyilván a gyűjtő jelenléte tette indokolttá.

9. Szintaxis

A mondatan területén az irodalmi nyelvhez képest eltérést nem találtunk.

IRODALOM

- Biuškin, M. S. 1968: *Zvukovaja sistema fedorovskogo dialekta erzja-mordovskogo jazyka na territorii Baškirksoj ASSR*, in: *Očerki mordovskih dialektov V*, Saransk, Mordovskoe knižnoe izdatel'stvo, 199–317.
- Cygankin, Dmitrij V. 1979: *Fonetika erzjanskih dialektov*, Saransk, Mordovskoe knižnoe izdatel'stvo.
- Evsev'ev, Makar E. 1964: *Izbrannye trudy 3: Mordovskie narodnye skazki i zagadki*, Saransk, Mordovskoe knižnoe izdatel'stvo.
- Keresztes László 1990: *Chrestomathia Morduinica*, Budapest, Tankönyvkiadó.

**ERZA-MORDWINISCHE SPRACHPROBE AUS DEM ORT
ANDREEVKA IN BAŠKORTOSTAN (BASCHKIRIEN)**

JUDIT MOLNÁR – SZILÁRD TÓTH

Den Text hat Szilárd Tóth im Jahr 1993 im Dorf Andreevka (Šajmuratovoer Dorfsowjet, Kreis Karmaskaly) von Frau Elisaveta Jurtova aufgezeichnet. Die Gewährsperson sprach einen östlichen Dialekt des Erza-Mordwinischen; das aufgezeichnete Märchen ist in der mordwinischen Folklore in zahlreichen Varianten vorzufinden.